

8. Пищик В. «Потеря» традиционной субъектности поколений как феномен трансформации ментальности / В.Пищик // Психологический журнал. – 2010. – Т. 31, № 2 – С.20 – 27.
9. Потемкина О.Ф. Тесты для подростков / О.Ф., Потемкина, Е.В. Потемкина. – М.: АСТ – Пресс книга, 2005. – 320 с.
10. Тагліні С.О. Родина етноконфліктологія // Педагогіка і психологія. – 1995 – №3. – С. 117 – 127.
11. Шейко О.С. Традиція як фактор саморозвитку суспільства: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філософ. наук: спец. 09.00.03 «Соціальна філософія та філософія історії» / О.С. Шейко – Запоріжжя, 2001. – 19 с.
12. Hareven T. Historical analysis of the family. In: Sussman M., Steinmetz S. (Eds.) // Handbook of marriage and the family. – N.Y.– London, 1987, P. 37 – 57.
13. Shils E. Tradition / E. Shils. L., Boston: Faber and Faber, 1981. – 319 p.

Отримано 20.06.2014 р.

УДК 316.614.5:316.362.1-055.52-055.62

Голодрижук А.В.[°]

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, факультет психології, аспірантка, (м.Київ)

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ДИТЯЧО-БАТЬКІВСЬКИХ СТОСУНКІВ: ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ

В статті досліджено психологічні особливості дитячо-батьківських стосунків, компоненти ставлення батьків до дітей та особливості впливу стилю батьківського виховання на розвиток особистості дитини.

Ключові слова: дитячо-батьківські стосунки, компоненти батьківського ставлення, типи сімейного виховання, депривація, несприятливі сімейні умови

В статье исследованы психологические особенности детско-родительских отношений, компоненты отношения родителей к детям и особенности влияния стиля родительского воспитания на развитие личности ребенка.

Ключевые слова: детско-родительские отношения, компоненты родительского отношения, типы семейного воспитания, депривация, неблагоприятные семейные условия

The study investigates psychological features of parent-child relationship, components of parental attitudes to children and influence of parenting style on development of a child's personality.

Keywords: parent-child relationship, components of parental attitudes, types of family education, deprivation, unfavorable family circumstances

Актуальність. Роль сім'ї у формуванні унікальної для кожної дитини соціальної ситуації розвитку загальновідома. Стиль сімейного виховання, який визначається батьківськими ціннісними орієнтаціями, установками, емоційним ставленням до дитини, особливістю сприйняття дитини батьками і способів взаємодії з нею – є, можна сказати, визначальним фактором розвитку особистості дитини.

Сучасні дослідження Ковальова С.В., С. Броді, О. Шарган, В. Століна, Л. Шіпіціної, О. Бодальова, Е.Г. Ейдеміллера, О. Захарова, Г. Варга, А.Я. Лічко, та ін. переконливо доводять залежність психічного розвитку та формування

особистості дитини від батьківського ставлення до неї, стилю виховання, батьківської позиції, стратегій і стилів сімейної комунікації.

Вивченню природи, специфіки структурних компонентів дитячо-батьківських стосунків присвячені роботи багатьох вітчизняних і зарубіжних вчених А.І.Баркан, Л.Беньямін, Р.Бернс, А.Я.Варга, Р.В.Овчарова, В.Сатір, Е.Г.Ейдемільер, В.В.Юстіцькіс та ін. Доведено, що дитячо-батьківські стосунки пов'язані із сильними емоційними проявами як з боку дітей, так і з боку батьків, відрізняються амбівалентністю, що нерідко призводить до появи деструктивності (А.І.Захаров, О.А.Карабанова, О.О.Смірнова та ін.).

Мета: здійснити теоретичний аналіз сучасних підходів до вивчення психологічних особливостей дитячо-батьківських стосунків

У кожному суспільстві складається певна культура взаємовідносин та взаємодії між батьками і дітьми, виникають соціальні стереотипи, певні установки і погляди на виховання в сім'ї, що сприяє розвитку міжособистісної сумісності або навпаки блокує його.

Міжособистісна сумісність розглядається як взаємне прийняття партнерів спілкування та спільної діяльності, яке базується на подібності чи взаємній доповнюваності соціально-психологічних та індивідуально-психологічних характеристик – мотивів, інтересів, установок, характерів, темпераментів тощо. Критерієм міжособистісної сумісності є суб'єктивна задоволеність партнерів процесом та результатами взаємодії, яка супроводжується взаємними симпатіями, взаєморозумінням, взаємоповагою [8, с.261].

Тема дитячо-батьківських стосунків була і залишається актуальною для теоретичних та практичних досліджень в галузі психології та психотерапії. Наріжним каменем проблема дитячо-батьківських стосунків виступає в процесі практичної роботи (консультування та психотерапії). Аналіз глибинних мотивів та внутрішніх конфліктів клієнта, що звертається по допомогу до психолога, вказує на те, що за різноманітністю симптомів та запитів клієнта криються особливості ранніх стосунків між дитиною та її батьками і той емоційно насичений образ (тобто уявлення про дитячо-батьківські стосунки), що людина виносить із цих стосунків [5, с. 2].

Дитина взаємодіє з оточуючим середовищем на різних рівнях соціального оточення: на рівні мікросистеми – сім'я; на рівні мезосистеми – однолітки, школа, засоби масової інформації та ін.; на рівні макросистеми, що включає громадські організації – економічна, соціальна, освітня, правова і політична системи, культурні звичаї і цінності країни. Вплив сім'ї зберігається на всіх цих рівнях. Сім'я, як найближче соціальне оточення дитини, задовольняє її потреби в емоційній підтримці, прийнятті, повазі і захисті, тим самим мінімізуючи вплив стресових факторів соціуму [9, с.3].

Надзвичайно важливе значення для розвитку особистості дитини мають передусім стосунки між самими батьками, оскільки в них, у цих стосунках, віддзеркалюється загальний дух сімейних відносин, спрямованість життєдіяльності сім'ї, її моральна атмосфера. Родина – це школа, де людина навчається, як жити в суспільстві. Тут вона отримує досвід соціальних стосунків у м'якій, емоційно підкріпленій, захищеній формі, серед близьких людей, для яких вона є найвищою цінністю. І тільки після цього особистість готова до налагодження об'єктивних стосунків з іншими людьми. Ця соціальна функція

робить інститут сім'ї стійким. Саме родина вводить людину в світ соціальних відносин. Нагадаємо, що сім'я виконує ряд функцій: репродуктивну, функцію відтворення – в ній вирішується, коли народяться діти і скільки їх буде; виховну функцію – в якій дитина засвоює суттєві правила поведінки; господарсько-побутову функцію; економічну – матеріальне забезпечення родини та розподіл коштів; функцію організації дозвілля та ін. [2].

Викривлені стосунки в сім'ї, що базуються на недостатній відвертості, безплідних суперечках, нездатності домовитись між собою, приховуванні від дитини сімейних таємниць – все це значно ускладнює пристосування дитини до життя. Адже діти не просто «зчитують» картинку, яку пропонують їм батьки, а дуже тонко відчують реальний зміст і почуття, що приховуються. Негативні наслідки таких «подвійних посилів» проявляються в перенесенні проблемних стосунків з батьківської сім'ї на подальші взаємостосунки у власній сім'ї, нівелюванні сімейних цінностей загалом.

Благополуччя сім'ї визначається не лише особистісними особливостями батьків, але й соціальною підтримкою оточуючих, з якими склалися гармонійні, довірливі стосунки. Батьківська гіперопіка, яка заважає підтримувати стосунки з іншими людьми і вчитися самотійно приймати рішення, стає перешкодою розвитку незалежної поведінки та сприяє інфантилізації. У таких дітей виникають труднощі у встановленні соціальних контактів з оточуючими і є велика небезпека нервових зривів та психосоматичних розладів.

Але й брак спілкування батьків з дитиною, відсутність спільного дозвілля, нерозуміння потреб, труднощів, нездатність своєчасно й ефективно допомогти дитині (гіпопротекція) не лише обмежують можливості розвитку, а й ставлять дитину на межу психологічного ризику [6, с. 38].

Позитивні переживання щодо власної сім'ї безпосередньо залежать від того, чи відчуває себе кожен член сім'ї таким, якого люблять і необхідним у конфліктні та складні для сім'ї моменти, а також чи може він віддавати свою любов іншим. В.А. Ільїн констатує, що члени подружжя, в якому панує кохання любов до дітей, шукають причини складної поведінки дитини, відносяться до неї з розумінням і повагою. Для таких батьків питання, як поважати почуття і потреби дитини, не дозволити перетворити дім та життя сім'ї у хаос, стає сумісним пошуком рішення складної та цікавої задачі. Батьки, які люблять свою дитину ставлять перед собою завдання, яке полягає у тому, щоб навчити її чомусь корисному, при цьому не пригнічувати її свободи волі при прийнятті рішень, рахуватись з потребами інших членів сім'ї, не нехтуючи власними інтересами [13, с.3].

Несприятливі сімейні умови обумовлюють виникнення порушень у дитини, неадекватну самооцінку, негативні міжособистісні стосунки. Цьому сприяє авторитарний стиль спілкування, гіперпротекція і гіпоопіка, емоційне відкидання та інші дисгармонійні типи виховання [10].

Також не можна оминати увагою проблему нестачі теплоти у спілкуванні між батьками і дітьми, ворожість та жорстокість у ставленні до дитини. Часто батьки бояться або ж взагалі не вміють проявляти емоційне ставлення до дитини, в таких стосунках майже відсутній фізичний контакт – доторки, обійми. Емоційні прояви дитини постійно є депривованими, оскільки не помічаються або ж, взагалі, відторгаються.

Дослідження більшості сучасних авторів ґрунтуються на основі сформульованих Л.С. Виготським положень згідно яких: 1) починаючи з немовлячого періоду, для дитини доросла людина – центр будь-якої ситуації розвитку психіки дитини; 2) «...немовля з самого початку зіштовхується тільки з такими ситуаціями, в яких його поведінка переплетена і вбудована в соціальність [7]».

Саме в процесі спільного здійснення з батьками активно-перетворюючого ставлення до світу відбувається становлення і розвиток вищих психічних функцій дитини. Останні, згідно гіпотези Виготського, початково були зовнішніми (форма взаємовідносин між людьми) і пізніше, в процесі розвитку психіки дитини в спілкуванні з батьками вони стають внутрішніми (інтеріоризованими), такими, що належать дитині [7].

Ю.Б. Гіппенрейтер в своїй книзі «Продовжуємо спілкуватися з дитиною. Так?» наводить «секрети» успішної взаємодії в дитячо-батьківських стосунках.

1. Увага до природи дитини: усвідомлене або інтуїтивне розуміння дитини, бережне ставлення до її потреб, надання їй свободи росту та розвитку... Надання дитині можливості приходити до правильних рішень своїми шляхами і зі своєю швидкістю.

2. Створення «збагаченого середовища». Важко переоцінити цей внесок дорослого в розвиток дитини. В широкому розумінні мова йде про занурення дитини в середовище людської культури. Більш конкретно це стосується дуже багатьох обставин життя: від «розумних» іграшок і розвиваючих ігор до загальної атмосфери в домі.

3. Особливі взаємостосунки. Талановитим батькам вдається встановити унікальну атмосферу спілкування з дитиною. Це атмосфера доброзичливості, довіри, підтримки і, насамкінець, загального емоційного залучення. Дитина в такому спілкуванні стає не «об'єктом виховання», а учасником спільного емоційного і духовного життя дорослого, який стає для неї надихаючим прикладом [4, с. 88-90].

Р. Спіц описував розвиток психіки дитини (визначаючи його як процес руху від стану нестабільності) до стабільності в результаті взаємодії дитини з матір'ю, він досліджував роль феномена материнської депривації в психічному розвитку дитини. Близькими, по суті, є висновки Г. Кохута про роль батьків в задоволенні базових потреб дитини в процесі дитячо-батьківських стосунків і нарцисичної самоповаги, що формується у дитини в ситуації взаємодії з батьками [7]. Д. В. Віннікотта про роль «холдингу» (фізична й емоційна підтримка) в стосунках дітей і батьків [3].

Аналогічних ідей дотримувався Д. Б. Ельконін, результати експериментальних досліджень якого показали, що первинним для всіх наступних етапів психічного розвитку дитини є її взаємодія зі світом людей. Ця взаємодія призводить до формування і подальшої диференціації мотиваційно-потребової сфери як базової особистісної складової. Світ людей (джерел носіїв змістів для дитини), згідно Д.Б. Ельконіна, відіграє важливу роль у всіх етапах психічного розвитку дитини, оскільки є своєрідним провідником дитини в світ фізичної і соціальної реальності [7].

Такий погляд переформується з тим як Д.В. Віннікотт визначає розвиток у дитини образу «достатньо хорошої» і «поганої матері» як базових особистісних

компонентів, що визначають подальше ставлення дитини до оточуючого світу. Д.В. Віннікотт стверджує, що сім'я відіграє найважливішу роль як місце, в якому дитина вперше зустрічається з силами, що діють у суспільстві. Прототипом взаємостосунків у суспільстві постають первинні стосунки немовляти з матір'ю, в яких мати є представником складного оточуючого світу і сприяє розвитку спадково закладених якостей особистості дитини або ж перешкоджає цьому [3].

В клінічно орієнтованій літературі описана ґрунтовна феноменологія батьківських ставлень (позицій), стилів виховання, а також їх наслідки – формування індивідуальних характерологічних особливостей дитини в рамках нормальної поведінки і поведінки, що відхиляється від норми. Переконливі і наочні спостереження і дослідження присвячені впливу неправильних або порушених батьківських ставлень. Крайнім варіантом порушеної батьківської поведінки є материнська депривація [12, с. 20].

В основі типу сімейного виховання знаходиться певне батьківське ставлення до дитини. Даний феномен визначається дослідженнями цілісної системи різноманітних почуттів по відношенню до дитини, поведінкових стереотипів, що практикуються в спілкуванні з нею, особливостей сприйняття і розуміння характеру дитини, її вчинків. При цьому відмічається, що батьківське ставлення – це багатовимірне утворення, що включає в себе, як мінімум, три структурні одиниці: інтегральне прийняття або відторгнення дитини; міжособистісну дистанцію, тобто ступінь близькості із дитиною; форми і напрямок контролю поведінки дитини. При цьому кожний із трьох вимірів являє собою поєднання в різних пропорціях емоційного, когнітивного і поведінкового компоненту ставлення [1].

Уявлення батьків про дитину (когнітивний компонент) можуть бути адекватними і неадекватними (В. І. Гарбузов). Адекватні уявлення — це найбільш повне і об'єктивне знання психічних особливостей дитини, її інтересів, захоплень, схильностей, врахування індивідуальної своєрідності. Неадекватні уявлення батьків, як показують клінічні дослідження, можуть виступати у вигляді недооцінки психофізичних особливостей дитини, приписуванні хворобливості (інвалідизація) , неможливості існування без батьків, перш за все без матері (інфантилізація), занепокоєння стосовно майбутнього [10].

Емоційно-ціннісне ставлення батьків до дитини (емоційний компонент) не одномірний. В.В. Столін виокремлює три вісі емоційно-ціннісного ставлення: симпатія – антипатія, повага — неповага, близькість – віддаленість. П. Ф. Лесгафт виокремив шість позицій батьків по відношенню до дітей, що чинять вплив на поведінку дитини в сім'ї (не звертають уваги, надмірне захоплення, щира любов і повага, постійне незадоволення, задоволення всіх забаганок, позиція при впливові низького рівня життя).

Розглядаючи поведінковий аспект батьківського (або сімейного) виховання (тобто система впливів на дитину), частіше за все виділяють такі фактори як: домінування-підкорення; залежність-незалежність; співробітництво-конкуренція [10].

Висновки. Дитячо-батьківські стосунки – двосторонні, кожна сторона визначає ґенезу та розвиток спілкування в співпраці батьків та дитини, хоча, безумовно, ролі обох сторін зазнають значних змін на кожному з вікових етапів розвитку. Взаємодія дитини з батьками є першим досвідом взаємодії з

навколишнім світом. Цей досвід закріплюється і формує певні моделі поведінки з іншими людьми, які передаються з покоління в покоління.

Перспективи подальших досліджень пов'язані з емпіричним дослідженням особливостей взаємодії дітей та матерів у сім'ях з дискантним материнством, а також після повернення матерів у сім'ю.

Список використаних джерел

1. Варга А. Я. Структура и типы родительского отношения: Автореф... дис. канд. психол. наук /А.Я. Варга – М., 1987. – 21 с.
2. Венгер Г. Теоретичні основи дослідження рольових відносин у дистантних сім'ях // Г. Венгер // Вісник КНУ ім. Т.Г. Шевченка. Серія: Психологія. Педагогіка. Соціальна робота. – 2013. – 1 (7). – с. 17-19.
3. Винникотт Д.В. маленькие дети и их матери / Д.В. Винникотт. – М.: Независимая фирма «Класс», 1998. – 80с.
4. Гиппенрейтер Ю.Б. Продолжаем общаться с ребенком. Так? / Ю.Б. Гиппенрейтер. – М.: АСТ.: Астрель; Владимир: ВКТ, 2008. – 251 с.
5. Данилевський І.А. Дослідження уявлень про дитячо-батьківські стосунки засобами транзаакційного аналізу / І.А. Данилевський // Актуальні проблеми психології. Том. 3.: Консультативна психологія та психотерапія: Зб. наукових праць Інституту психології ім.Г.С.Костюка АПН України / За ред. Максименка С.Д., Кісарчук З.Г. – Видавець ПП Лисенко М.М., 2009. – Вип.6. – 320 с., С. 188-202.
6. Исаев Д.Н. Эмоциональный стресс, психосоматические и соматопсихические расстройства у детей / Исаев Д.Н. – СПб.: Речь, 2005. – 400с.
7. Іванов Д.І. Психологічний аналіз системи дитячо-батьківських стосунків у парадигмі глибинної психології: Автореф. дис. ... канд. психол. наук: 19.00.07 / Д.І. Іванов // Південноукраїнський державний педагогічний університет імені К.Д. Ушинського. – Одеса, 2005. – 21с.
8. Коваленко А.Б., Корнєв М.Н. Соціальна психологія: Підручник / А.Б. Коваленко, М.Н. Корнєв – К., 2006. – 400с.
9. Кочетова Ю.А. Страхи современных дошкольников и их связь с особенностями детско-родительских отношений: Автореф. дис. ... канд. психол. наук: 19.00.13 / Ю.А. Кочетова // Московский городской психол.-пед. у-тет. – М., 2012. – 24с.
10. Николаева А.В. Представления о детско-родительских отношениях у подростков из семей гастарбайтеров: Автореф. дис. ... канд. психол. наук: 19.00.05 / А.В. Николаева // Российский государственный педагогический университет им. А.И. Герцена. – М., 2010. – 24с.
11. Родители и дети: психология взаимоотношений / Под. ред. Е.А. Савиной, Е.О. Смирновой. – М.: «Когито-Центр», 2003. – 230с.
12. Семья в психологической консультации: Опыт и проблемы психологического консультирования / Под ред. А. А. Бодалева, В. В. Столина; Науч.-исслед. ин-т общей и педагогической психологии Акад. пед. наук СССР.—М.; Педагогика, 1989. – 208 с.
13. Терещенко М. Емпіричне дослідження дитячо-батьківських стосунків як фактора становлення образу сім'ї дошкільників /М. Терещенко // Вісник інституту розвитку дитини. Серія: Філософія. Педагогіка. Психологія. – К.:Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2012, N Вип. 23. – С.158-166.

Отримано 20.06.2014 р.